

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Petőfi és Puskin, a becsület vitézei
(a jezsuiták meg ármánykodnak!)

Szász Endrét, a festőt 1951-ben egy igen-igen sajátos freskó elkészítésével bízták meg. A műnek a Puskin Mozi különtermét kellett díszítenie. A festőművész így emlékszik erre vissza: „Szüreti mulatságot terveztem a falra, egy asztalnál egymás egészségére koccint Puskin és Petőfi”.¹ A művésznek a freskóval hat nap alatt kellett elkészülnie, még hozzá „két, félre nem érthető ruházatú férfi” felügyelete mellett. A mű el is készült időre, ám 1956-ban megsemmisült.

A 20. század második felében azonban másoknak is meg kellett birkóznuk a gigászi feladattal, hogy idő és tér korlátait legyőzve Puskin és Petőfit bizony „egy asztalhoz ültessék”.

A fent említett transzparens-ábrázolás mellett (melynek üzenetét „felsőbb hatalmak” nemigen bízták a jelentésképzés és -közvetítés mechanizmusainak valamely összetettebb formájára) egy olyan orosz nyelvű kisregényre bukkantam, amely a két nép első számú költőjének találkozását ugyancsak megvalósítja – talán csak egy hajszállal rafináltabban, mint Szász Endre freskója. A *barátság – bor – Balaton* alliterációjában-allegóriájában feloldódó „Petőfi Sándor és Puskin Sándor” kapcsolat helyett Petőfi alakja ebben a kisregényben kissé másként képződik meg. Zavarosan ugyan, de mégiscsak az orosz olvasók számára értelmezhető patentek-panelek révén: a puskini életút, megszóval az archetipikus költői sors orosz modellje alapján.

Nyilvánvaló, ez volt a „felsőbb hatalmak” kívánalma. Meg hát már amúgy is a nyolcvanas évek elején járunk. A könyv, amelyre a legenda szerint még Kádár János is reagált (írjuk ide gyorsan: pozitívan!), nem más, mint Jeremej Parnov műve: *A becsület vitéze: povesztý Petőfi Sándorról*. A kisregény 1982-ben jelent meg a Politizdat Kiadó, a politikai irodalmat közlő állami kiadó *Lánglelkű forradalmárok* című sorozatában.²

Az illusztrált, kislakú könyv, amelynek címlapján egy porba hulló korona, felette papírtekercesek, lúdtoll és – gondolom én – a budai Vár (?) ablakából látható Parla-

¹ *Jöjjön el a te országod... : Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból*, vál., szerk. MARGÓCSY István, Bp., Szabad Tér, 1988, 273.

² Jeremej Judovics Parnov (1935–2009) orosz író elsősorban sci-fi íróként tartják számon. A *Lánglelkű forradalmárok* életrajzi sorozatban ugyanakkor négy kötetet is jegyez. Parnov a kelet-német Ernst Thälmann, a lett Janis Rainis (Jānis Pliekšāns) és az angol Wat Tyler regényes biográfiáját írta meg.

ment (!) sziluettje látható (az 1840-es évek végén, ugye), Kukorica Jancsi megalkotóját a megszokottól kissé eltérőbb összefüggésekbe helyezi.

A könyvnek már a felütése meglepheti, sőt, izgalomba hozhatja olvasóját. A cselekmény 1843–1844 fordulóján kezdődik, Debrecenben. Petőfi Pákh Albert debreceni szobájában *haldoklik*. Néhány oldallal később azonban már az Urálban járunk, egy jurtában, ahol Reguly Antal *haldoklik*, a vogulok között. „Ez most egy párhuzam”, villan belénk, de nincs sok időnk felismerésünkön büszkélkednünk, mert a narrátor a felfedezésünket egy, a két hőst összekötő hasonlaltal meg is erősíti. „Egy kapcsolódási pont tehát” – így szőjük tovább gondolatunkat, reménykedve, hogy a továbbiakban a regény lapjain majd úgynevezett „párhuzamos életrajzok” rajzolódni kezdnek. Valahogyan megvilágítják, értelmezik majd egymást, netán főhőseik kapcsolatba kerülnek. Bizonyára.

A regényszerkezet egy ideig valóban ezt a sémát követi. A két szegény, nyomorgó, ám nagy tettekre hivatott magyar hazafi hirtelen felgyógyul. Petőfi itt, Reguly ott győzi le a halált, mondhatni, újjászületnek, és hopp, mindkét országban kitavasodik, egyszerre. Petőfi felkerül Pest-Budára, Reguly pedig – igaz, három év múlva – visszakerül Szentpétervárra. Petőfi segítőkre lel (Vörösmartyra, Vahot Imrére), miként Reguly is. Ezúttal már nem az adakozó orosz nemesek (a Magyar Tudományos Akadémia támogatása ugyanis nem érkezett meg időben!) segítik ki, hanem a Monarchia pétervári nagykövete érdeklődik a kutató iránt. Mindezen események után Reguly hosszabb időre eltűnik a regény lapjairól, és csak a végén, másfél oldal erejéig tér vissza, amikor 1849-ben megpróbál hazatérni (elfoglalná az Egyetemi Könyvtár igazgatói posztját, amelyet felajánlottak neki), de letartóztatják. Petőfi éppen ezzel egy időben tűnik el.

A regény véget ér. A két főhős (?) tehát nem találkozik. Ám legalább egy időben élnek – tehetnénk hozzá –, és ez is valami. Az elkeseredettségre azonban semmi ok, mert van valaki, aki mindkettejükkel találkozik: gróf Teleki Sándor. Ő lenne az összekötő láncszem? A kapocs Petőfi és Reguly között? „A vad gróf” volna hát az igazi főhős?

És ekkor kell kérelhetetlenül kimondanunk, hogy: nem. A valódi kapocs ama ember, aki mindkettejüket, Petőfit és Regulyt is *megfigyeli*: ő Baldur atya, az utazó jezsuita, a Monarchia oroszországi diplomatája. Regulyt szemmel tartja Szentpéterváron, majd éveken át információkat gyűjt Petőfiről. A figyelmes olvasó talán már kapizsgálja, hogy hiába a könyv címe, e történet nem pusztán Petőfiről vagy Regulyról szól, nem az ő életükről vagy sorsukról, hanem sokkal, de sokkal mélyebb összefüggésekről. . . Oroszország és Európa viszonyáról. (No, és persze a forradalmak természetéről, nagy általánosságban.) Hiszen hát amíg a regény elején megjelenő szentpétervári nemesi élet mindennapjainak vagy a Puskin-elbeszélés, *A piké dáma* (1833) keletkezésének nem sok köze van Petőfihez, addig az 1849-es szabadságharc leverésében részt vevő orosz kozákoknak talán lenne. . . De *róluk* egyetlen szó sem esik a regényben. A szer-

ző mindössze másfél oldalban említi meg, hogy I. Miklós megígéri: csapataival segít levérni a magyarok szabadságharcát, de ezt később nagyon megbánja.

A számtalan történelmi és fikatív szereplőt mozgató műben a legalább négy szálon futó cselekmény (a Petőfi-, a Reguly-, a Baldur- és a Metternich-szál) helyszíne egész Európa: Rómától Londonig, Pozsonytól Nagyváradig, Pest-Budától Szentpétervárig, Badacsonytól Bécsig. A császári titkosszolgálatok és a Jézus Társaság tevékenységéről, Metternich kancellár spekulációiról és Zsófia osztrák főhercegné intrikáiról részletes tájékoztatást kap az olvasó. De megjelenik a regényben Kossuth, Széchenyi, Deák, Batthyány, Görgey, Jelasics, sőt a végén még Ferenc József is.

A leginkább *történelminek* nevezhető regényben – amely tulajdonképpen egy némely pontján regényesített, de alapvetően ismeretterjesztőnek szánt könyv Magyarországról (helyet kap benne a magyar nyelv eredetének és az agglutináló nyelvnek mint olyannak a leírása, a pálinka, a csípős paprika, a zsíros kenyér, a badacsonyi bortermő vidék bemutatása stb.) – teljes jeleneteket fedezhetünk fel Illyés Gyula Petőfi-könyvéből.

De a legfontosabb: miért ez a könyv címe?

A regény egyik jelenete választ ad a kérdésünkre. Petőfi 1846 tavaszán Vahotot párbajra hívja ki, mivel Vahot úgy közli Petőfi egyik versét, hogy nem kért engedélyt a költőtől. (Ismertek az előzmények: a Tízek Társasága, amelynek Petőfi is tagja volt, az irodalmi életből való kivonulást választja, saját írásait nem közli.) Jókai csillapítani próbálja barátját, de a költő ettől csak még jobban megdühödik a regényben:

– Miféle bizonyítékokról beszélsz, mikor a becsületemben sértettek meg?! Az egyetlenben, amely még megmaradt nekem! Ha valaki a becsületemet vonja kétségbe, akkor bennem elnémul a költő, és eltűnök, nem leszek többé magyar hazafi. A becsület felmérhetetlenül több, mint én, mint te, mint mi mindannyian! Másként be kéne vallanunk, hogy a világot az aljasság irányítja. Nekem már ennek gondolata is kibírhatatlan! [...]

– Én kész vagyok a tökéletes magányra [folytatja Petőfi – K. Zs.], csak a becsületem maradjon velem. A forradalomnak vitézekre van szüksége – a becsület fanatikusaira. [...]

Se [Jókai], se Petőfi nem tudhatta, hogy kilenc évvel korábban, egy vaksötét, téli éjszakán, mikor a ház elöl, ahol Puskin lezárta szemeit, a hóvihár elsöpörte már a fölös szalmát, szinte ugyanezen szavak röppentek elő az ifjú Lermontov tollából.

[Jókai] tudatában továbbra is ott motoszkáltak a beszéd foszlányai, melyek egy végzetes sorra forrtak össze: „a becsület fanatikusa”, „pisztolyok”, „párbaj”.³

³ A regényből származó idézeteket a saját fordításomban közlöm. K. Zs.

Lermontov 1837-ben Puskin halálhírére verset írt. *A költő halála* első sora nyersfordításban így hangzik: „Meghalt a költő! – a becsület rabja”. Parnov narrátora nyilván erre a konkrét sorra emlékezteti olvasóit, és vele beidézi az orosz közönség számára oly jól ismert vers egészét:

Meghalt a költő! Tisztasága
Rabját, gonosz szó fente be,
Boszús szívét golyó találta,
Aláhorgadt nemes feje! . . .
S mert alantas sértés, gyalázat
Nagy lelkén nem száradhatott,
Mint annyiszor már, maga lázadt
A világ ellen – s most halott!
[. . .]
Elfajzott, korcs kevélyek,
Vétkükről hírneves atyák utódai,
Kegyetlen sorsszeszély sújtotta nemzedékek
Rabszolga-lelkű megtiprói, ti!
Ti, kik a trón körül sóváran tülekedtek,
Szabadság-, szellem- és dicsőség-gyilkosok!
Törvényetek oltalmat ád tinektek,
Igazság, jog nem fog ki rajtatok.
De van egy más bíró, s minden bűnök tudói,
Rettentő lesz ítélete!
Aranyatok nem fog megóvni,
Szándékot, tetteket ismer ő eleve,
S nem óv ott rágalom! Mind meglakol bünéért,
Irgalmat ne reméljete!
Mert nem moshatja le a költő tiszta vérét
Pokolfekete véretek!

(Lator László fordítása)

A jól ismert versre csak ráadás a *becsület–pisztoly–párbaj* sor, amely az orosz befogadók számára egybeforrt a Puskin-, de még a Lermontov-életrajzzal is. (Máig számos feltételezés él arról, hogy lehettek-e, voltak-e személyek vagy összeesküvő csoportok, akiknek vagy amelyeknek érdekében állt Puskind valamiképpen *kivonni a forgalomból*: kezdve I. Miklóstól az európai országok diplomatáin át az orosz udvari körökben forgolódó arisztokratáig. Így vagy úgy, de mindenki volt már gyanúsított, kivéve talán Puskind, és azokat a személyeket, akik néhány száz évvel őelőtte éltek. . .)

Éppen ezért nem is csupán az az érdekes ebben a – finoman szólva – nem a legparazarabbul megírt kisregényben, hogy történelmileg mi *biteles* benne, vagy mi nem. Nem is az, hogy a szöveg reflektálatlanul csúszkál a bédekker, a regény és az életrajz műfaja között. Még csak nem is a mű ideológiai háttere vagy bájos didaxisa. A legizgalmasabb azt a folyamatot követni nyomon, amint a szerző – hiszen ezt követelték meg tőle – egy sémába tuszkol bele valamit, de ennek a formája nem kompatibilis a sémával. Látjuk a szerző erőfeszítését, hogy Petőfi alakját minél inkább leegyszerűsítve a forradalmárnak igencsak bajosan nevezhető Puskinéhoz tegye hasonlatossá, haláluk okát pedig – amely a becsület védelméből és az uralkodóval szemben folytatott harcból áll – zavarosan összemosza.

Minden bizonnyal e sémához való ragaszkodás miatt sem fért bele Parnov Petőfi-életrajzába Arany János, akire *egyetlen utalást sem* találunk. Arany szerepeltetése a regényben csak megzavarná, kisiklatná a forradalmár egyenes ívű történetét – ráadásul Puskinnek nem volt *Aranyja*. Ezért volt hát szükség arra is, hogy az éveken át Puskin magánéletében vájkáló III. Űgyosztály, egyszóval a besúgók ármányának, ennek a metaforikus vagy akár valóságos csapdának a hálójába, a *Puskin-hálóba* Petőfi is belegabalyodjék.

Az orosz olvasó Petőfit a felkínált puskini modellen, az archetipikus költő modelljén keresztül értelmezi, aki a becsületén esett folt miatt párbajozott, aki ellen áskálódtak, és akinek kétségkívül számos személyes konfliktusa volt az éppen regnáló uralkodóval: előbb I. Sándorral, majd I. Miklóssal.

Ennek megfelelően a Parnov-regény zárzata a császár és a magyar költő konfliktusát nagyítja ki:

Ferenc Józsefet a sors irigylésre méltóan hosszú élettel ajándékozta meg, a költőt, ahogy ez már lenni szokott, sietett fiatalon megölni. [. . .]

Petőfit, akinek a testét soha nem találták meg, a sors – mondjuk így, megszokásból – még a sírtól is megfosztotta.

Vagy mégsem fosztotta meg? Lehet, hogy a sors örökké fénylő csillagként egyenest a zenitre röpítette fel, oda, ahol az isteneknek és a hősöknek már előre kész helyük van?

Nem fogunk zúgolódní a sors ellen. A hálátlanság legyen inkább a monarchák előjoga. [. . .]

Kezembe került egy érdekes irat Ferenc József személyes archívumából, amelynek rendezését csak 1918-ban végezték el, az Osztrák-Magyar Monarchia, vagyis a Habsburg-Lotharingiai ház végleges szétesése után.

Ez az irat egy jegyzék volt, amelyben név szerint szerepeltek a fent említett ház és a monarchia esküdt ellenségei. Az első helyen Karl Marx neve állt, a harmadikon Petőfi Sándoré.

Azt hiszem, ez az egyetlen eset a történelemben, amikor egy császár megadta egy költőnek azt, ami annak jár.

Hadd zárjam hát én is ezzel az idézettel röpké írásomat, amelyet – képzavar? – szerény virágszálként nyújtok át Margócsy tanár úrnak. Így szeretnék hozzájárulni a Petőfi-kultusz végtelenül tarka virágoskertjéből összeállított *florilegiumához*.⁴

⁴ MARGÓCSY István, „... Égi és földi virágzás tükré...”: *Tanulmányok magyar irodalmi kultuszokról*, Bp., Holnap, 2007, 46–47.